

УДК 373.2.015.31:17.022.1

Федорова О.В., Федоров М.П.

МОРАЛЬНО-ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Проблема морально-духовного розвитку особистості особливо набуває актуальності сьогодні, коли складності соціально-економічного і політичного розвитку країни боляче вразили підростаюче покоління. Засоби масової інформації та комунікації дедалі більше впливають на суспільство й особливо на дітей та молодь, пропагують насилля, зброю, силу, прищеплюють моральний конформізм і цинічно-гедоністичне ставлення до повсякдення. Усе це призводить до відчуження підростаючого покоління від моралі, спонукає їх до власних пошуків самореалізації, найчастіше в андеграундній субкультурі, і врешті-решт до певного заперечення духовності й моральності як суспільно і особистісно значущих феноменів. Ці

процеси посилюються кризовим станом сучасної людини, яка перестає відігравати роль головного каналу залучення дитини до моральних вчинків і джерел розвитку моральності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми виховання підростаючого покоління, зокрема, морально-духовного розвитку особистості, доводить необхідність чіткого визначення засад соціально-педагогічної роботи в закладах освіти. Означена проблема не нова у соціально-педагогічній науці. Разом з тим питання теоретичних засад морально-духовного становлення дітей дошкільного віку не знайшло достатнього висвітлення, хоча їх врахування є важливим у складному процесі соціально-педагогічної діяльності сучасних дошкільних закладів. Значним внеском у теорію та практику морально-духовного розвитку особистості стали наукові праці, присвячені аналізу історичних аспектів порушеної проблеми (Г.Ващенко, А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський, М. Фляк), організації виховної роботи з дітьми дошкільного віку тощо.

Дослідження досвіду українських та зарубіжних педагогів, філософів дає можливість краще розкрити суть морального підґрунтя, на якому формувалися педагогічні засади, що моральна свідомість існує у вигляді цінностей, норм, знань. У цінностях виражається уявлення про добро, честь, гідність і т.д. Якщо у людини формується певна цінність, то у неї формується і план власної діяльності, поведінки. Визначний педагог Г.Ващенко розумів, що людська мораль має значний вплив на життя окремої людини і визначальний вплив на життя державної спільноти.

Водночас більш глибокий аналіз проблеми, що розглядається, дозволяє констатувати, що актуальним залишається питання неоднозначності тлумачення ряду основоположних понять, зокрема, „моральна культура”, „моральні цінності”, „духовність”, „духовно-моральні цінності” тощо. Не встановлене чітко їх співвідношення і взаємозв'язок. Продовжує гостро стояти питання чіткості, прогнозованості та діагностичного характеру організації виховного впливу на морально-духовний розвиток дитини, зокрема, дошкільного віку.

Формулювання цілей статті. Зазначимо, що метою нашої статті – розкрити сутність системи морально-духовних цінностей та специфіку їх формування у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система моральних цінностей людини, будучи орієнтиром у моральному розвитку особистості та суспільства, багато в чому визначає й рівень усталеної моральної культури. Остання ж проявляється в спілкуванні, яке може бути розглянуте як діяльність людей, що задовольняє потребу суспільних істот при вирішенні тих чи інших життєвих проблем. У концентрованому вигляді моральна культура виявляє потребу людини в доброзичливості, взаємоповазі, приязні як важливих сторонах вирішення матеріальних, побутових, сімейних та інших проблем.

Моральний досвід спілкування виробив для безособової форми й особливий регулятор – етикет, що виступає як сукупність загальноприйнятих у суспільстві, впорядкованих норм поведінки, регулює безособові відносини між

людьми й відображає зовнішню культуру спілкування. Етикет, особливо демократичний, в основі своїй має спільні принципи взаємин людей – гуманізм і творчість. Етикетні приписи сприяють культивуванню позитивних моральних якостей особистості, подоланню недоліків, стимулюють моральне самовдосконалення індивіда. Повноцінним спілкування стає коли набуває форми міжособистісного, або „особового” спілкування, яке, по суті, і є практичною формою існування самої моральності.

Товариськість, як форма моральної культури відображає потребу людини у спілкуванні, спільній діяльності. Вона передбачає спільність цілей, схожість життєвих поглядів, що викликає відповідну емоційну забарвленість відносин – вибірковість, симпатію, прагнення до взаємодопомоги, взаєморозуміння. Для товариських стосунків характерний інтерес до спільної діяльності. Специфіка різних сфер соціального життя відображалася в багатстві смислових відтінків поняття „товариськість”. Суть цього поняття становлять практиковані взаємодопомога у спільній справі й прагнення вдосконалити особисті якості один одного в інтересах досягнення спільної мети. Формуванню товариських відносин сприяють і схожі умови життя, що є ознакою для розрізнення товариських і приятельських стосунків. Звичайно приятельські стосунки складаються на основі певних, здебільшого несуттєвих (тимчасових, вузьких, незначних) інтересів та особистих симпатій. Товариські стосунки можуть народжуватися і в дитячих колективах. Реалізація на практиці цієї важливої моральної якості суттєво впливає на внутрішній стан окремих мікрогруп, члени яких пов’язані єдиним процесом діяльності певного виду [4].

Морально-духовні цінності виступають у якості базових у вихованні особистості. Їх виховання ґрунтується на гуманізмі, суть якого полягає у визнанні абсолютної цінності людини, пріоритету її прав на повноцінну реалізацію здібностей та інтересів; в їх основі лежить культурно-історичний досвід поколінь на благо власного „Я”, іншої людини, суспільства, природи.

Основою морально-духовних цінностей є їх спрямованість на життя, людину, традиції, принципи гуманізму. Розвиток гуманної, вільної та відповідальної особистості без посередньо пов’язаний із системою її духовних цінностей, які є опозицією щодо цінностей утилітарно-прагматичних. Духовність завжди так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі та центрованості на моральній культурі людства. Цілі і наміри духовно зрілої особистості закладені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію найвищого критерію для орієнтації у світі й опертя для особистісного самовизначення. Важливо те, що така особистість активно використовує їх для розв’язання не побутових, а насамперед смисложиттєвих проблем, які виражаються для кожної людини в системі „вічних питань” людського існування. Саме ієрархія духовних цінностей та сенсу не дозволяє особистості, з одного боку, розчинитися в емпіричному бутті, втратити дійсні сутнісні потенції, оскільки розвинені духовні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості як виразник стабільного, інваріантного. З іншого боку ієрархія духовних цінностей дає

особистості можливість існувати і діяти вільно, тобто свідомо, цілеспрямовано, виходячи з самої себе [5].

Про духовну цінність можна говорити лише тоді, коли порушено питання, заради чого здійснюється діяльність людини, або в чому сенс досягнення тих чи інших цілей, прагнень, намірів, тому сфера духовних цінностей охоплює сенс життя, милосердя, сенс справедливості, чесності, толерантності, любові, добра тощо, тобто сенс вищих моральних категорій. А якщо це так, то людина завжди усвідомлює свої духовні цінності на протигагу різним особистісним смислом, котрі далеко не завжди мають усвідомлений характер. Шлях глибшого усвідомлення духовних цінностей нелегкий, він потребує складної і специфічної внутрішньої роботи щодо когнітивно-емоційного оцінювання свого життя, при чому на процес такої морально-психологічної діяльності впливає ступінь узагальненості того змісту, який має та чи та духовна цінність.

Аналіз теоретичних засад проблеми морально-духовного розвитку особистості потребує і ретельного аналізу реального стану вищезазначеної проблеми в практичній соціально-педагогічній діяльності закладів освіти, зокрема, дошкільних.

Сучасна дитина здебільшого живе в ілюзорному, віртуальному світі, далека від життєвих реалій. Нашим дітям випало жити на зламі епох, бути свідками криз, природних катаклізмів, боротьби батьків за виживання родини, занепаду моральних цінностей, насадження культу речей, фізичної сили, тілесних утіх, розваг, грошей тощо [4, с. 5].

Хто і коли вчитиме дитину науки та мистецтву реального життя, дасть знання елементарних законів буття, уміння жити у злагоді з довкіллям і собою? А починати треба з малого: називати речі своїми іменами, не ховатися від дійсності, а, по можливості, доступно пояснювати її дитині, готувати до життя, формувати практичні навички. В дошкільних закладах мають стати нормою етичні бесіди та створення ситуацій морального вибору, у яких вихователі допомагатимуть дітям виявити сильні сторони одне одного, гармонізуватимуть їхні взаємини, заохочуватимуть до товаришування, спілкування, зніматимуть взаємну упередженість. Зрозуміло, що тут не обійтись і без роботи з батьками: треба разом аналізувати проблеми, визначати чинники й шукати доцільні засоби гуманізації взаємин дошкільнят. Саме тому провідна мета сучасного педагогічного колективу, батьків – кожній дитині прищепити, так би мовити, смак до духовної сторони життя. Досягнення цієї мети під силу тільки особистісно-орієнтованому вихованню.

Шлях сходження дитини до вершин духовності є індивідуальним. Особливо це стосується опанування духовними цінностями. Ціннісні ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини, і саме в такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними надбаннями особистості [6, с. 252].

Кожний фрагмент буття стає для дитини не індиферентним явищем, а складовою частиною життя, щодо якої вона повинна виробити певну морально-ціннісну позицію, яку має активно утверджувати. Пов'язані в єдиний

цілеспрямований життєвий потік, ці явища синтезують спочатку розрізнені духовні цінності в чітку систему і сприяють становленню цілісної особистості. Система духовних цінностей у розвиненій формі має стати самоцінністю. Йдеться про те, що будь-яка духовна цінність у всіх своїх різноманітних виявах єдина в своїй суті – у відношенні до свого предмета як самоцінності. Тож предмет духовної цінності не може бути зведеним до користі. У практичному плані такі відношення проявляються у тому, що свої вчинки ми спрямовуємо на розвиток дитини. Структура духовних надбань формується на основі не вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх динамічних тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення буття.

Духовні цінності не повинні бути замкненими у внутрішньому світі дитини. Вони мають бути тими психологічними засобами, за допомогою яких цей світ стає відкритим насамперед для іншої людини і того, що її оточує. Йдеться про вчинковий спосіб існування людини. Як наголошував відомий російський філософ і філолог М.Бахтін, „кожна думка моя з її змістом є моїм індивідуально-відповідальним вчинком, одним із вчинків, з яких складається все моє єдине життя, через те, що все життя загалом може бути розглянуте як певний суцільний вчинок” [1, с. 89].

Вчинки людини не лише виконують свою перетворювальну функцію щодо навколишнього світу, за їх допомогою здійснюються певні інтеграційні процеси у її психічній сфері. Від того, наскільки, змістовно багатого і різноманітною є духовна система особистості залежить не тільки міра її участі у суспільних справах, а й те, з чим вона має справу, наскільки її різновиди є суспільне значущими. Це справді так, адже кожна мета, яку ставить перед собою людина, і відповідна поведінка, перш ніж реалізуватися, співвідноситься із системою її духовних цінностей, виважується на їх терезах. У результаті цього і стає можливою ціннісне збагачена відповідь суб'єкта на власні запитання, наприклад, стосовно того, як він ставиться до іншої людини, ким вона для нього є, які моральні дії він може на неї спрямувати, а від яких утриматись.

Суб'єкт із розвинутою духовною системою є дієвим носієм моральних норм, на нього може покластися інша людина у розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що марнотним.

Укорінюючись у структурі самосвідомості, духовна система виступає як її необхідне настановлення – морально значуща й відповідально активна. Вона і є єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх можливостей особистості на дійсність її вчинків і духовно-моральної поведінки загалом.

Висновки. Філософія людського життя має відповідати моральній філософії. Це означає, що людські морально-духовні цінності є найвищими життєвими цінностями, котрі обумовлюють всі інші цінності суспільства: економічні, ідеологічні, політичні тощо.

У процесі формування морально-духовних цінностей підростаючого покоління необхідно виділяти такі основні етапи:

1) формування спонукальних мотивів до морально-духовного розвитку особистості;

2) забезпечення доступу до інформації про морально-духовний бік особистості;

3) створення таких умов життєдіяльності, які будуть сприяти прийняттю, затвердженню і поширенню морально-духовних цінностей серед молоді.

Виходячи з цього, в якості основних методів морально-духовного розвитку дітей та молоді можна запропонувати: діагностичні, прогностичні, правозахисні, організаційні, попереджувально-профілактичні, соціально-медичні, соціально-педагогічні, психологічні, комунікативні методи.

Треба зазначити, що тут є можливість використовувати весь арсенал методів соціальної роботи. Також необхідно враховувати, що процес морально-духовного розвитку особистості не може бути реалізований в окремій сім'ї, групі, спільності і навіть державі. Цей процес зачіпає все світове співтовариство в цілому. Саме тому, в першу чергу, в рамках міжнародних громадських організацій повинна бути розроблена Концепція морально-духовного розвитку особистості за аналогією з проголошеної Декларацією прав і свобод людини. Тільки такий глобальний підхід до проблеми дозволить знайти її рішення [5, с. 510-515].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Философия поступка / М.М.Бахтин // Философия и социология науки и техники. – М., 2005. – С. 89.
2. Бех І.Д. Виховання особистості / І.Д.Бех: підруч. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
3. Боришевський М.Й. Моральні переконання та їх формування у дітей / М.Й.Боришевський. – К.: Знання, 2002. – 145 с.
4. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / упоряд. Л.Шелестова. – К., 2004. – 128 с.
5. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В.Андрущенко, Л.Губерський та М.Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – С. 510-515.
6. Яблонко В.Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості / В.Я.Яблонко: навч. посіб. – Миколаїв: Тетра, 2000. – 352 с.

АНОТАЦІЯ

Федорова О.В., Федоров М.П. Морально-духовний розвиток дітей дошкільного віку. В статті розглянуто теоретичні засади морально-духовного розвитку особистості. Формування морально-духовних цінностей у дітей дошкільного віку є основою подальшого морального розвитку особистості і визначає рівень її моральної культури

Ключові слова: моральна культура, моральні цінності, духовність, духовно-моральні цінності.

АННОТАЦИЯ

Федорова Е.В., Федоров Н.П. Морально-духовное развитие детей дошкольного возраста. В статье рассматриваются теоретические основы морально-духовного развития личности. Формирование морально-духовных

ценностей у детей дошкольного возраста становится основой дальнейшего морального развития личности и определяет уровень ее моральной культуры.

Ключевые слова: *моральная культура, моральные ценности, духовность, духовно-моральные ценности.*

SUMMARY

Fedorova O.V., Fedorov M.P. The children of preschool age's moral-spiritual development. Theoretical bases of moral-spiritual development of personality are examined in the article. The formation of moral-spiritual values for the children of preschool age becomes the basis of further moral development of personality and determines the level of its moral culture.

Key words: *moral culture, moral values, spirituality, spiritual-moral values.*